

Colloquium Anatolicum

20₂₀₂₁

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Colloquium Anatolicum

20

• 2021 •

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Cad. Merkez Han, No:181 Kat:2 34435 Beyoğlu-İSTANBUL

Tel: 0090-212-2920963

E-mail: colloquiumanatolicum@gmail.com

www.turkinst.org

COLLOQUIUM ANATOLICUM

20

ISSN 1303-8486

**COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi, TÜBİTAK-ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.**

COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi uluslararası hakemli bir dergidir,
yılda bir kez yayınlanmaktadır.

© 2021 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik, mekanik,
fotokopi vb. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Editörler/Editors

Metin Alparslan

Bilge Hürmüzlü

Necmi Karul

Gürkan Ergin

Tasarım ve Uygulama

Bahadır Erşık

Baskı/Printing

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No:202/A Bağcılar-İstanbul

Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99

Sertifika No: 29487

Yapım ve Dağıtım/Production and Distribution

Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.

Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09

info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bilim Kurulu / Consilium Scientiae

Adolf HOFFMANN (Berlin)	Joachim MARZAHN (Berlin)
Alexandru AVRAM (Le Mans)	Kemalettin KÖROĞLU (İstanbul)
Aliye ÖZTAN (Ankara)	Lidewijde de JONG (Groningen)
Andreas SCHACHNER (İstanbul)	Mark WEEDON (London)
Belkıs DİNÇOL (İstanbul)	Mihriban ÖZBAŞARAN (İstanbul)
Cahit GÜNBAŦTI (Ankara)	Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul)
Catherine M. DRAYCOTT (Liverpool)	Oğuz TEKİN (İstanbul)
Cem KARASU (Ankara)	Önhan TUNCA (Liège)
Coşkun ÖZGÜNEL (Ankara)	Önder BİLGİ (İstanbul)
Daniel SCHWEMER (Würzburg)	Rene LEBRUN (Leuven)
David HAWKINS (London)	Sevil GÜLÇUR (İstanbul)
Elif Tül TULUNAY (İstanbul)	Stefano de MARTİNO (Trieste)
Felix PIRSON (İstanbul)	Theo van den HOUT (Chicago)
Gocha R. TSETSKHLADZE (Oxford)	Turan EFE (İstanbul)
İlya YAKUBOVİCH (Chicago)	Vedat ÇELGİN (İstanbul)
İnci DELEMEN (İstanbul)	Vedat ONAR (İstanbul)
Jak YAKAR (Tel Aviv)	Wolfgang RADT (Berlin)
Jeroen POBLOME (Leuven)	

İçindekiler

Safiye AYDIN - Emre OKAN

Prusias Ad Hypium Tiyatrosu Kazılarında Bulunmuş

Kırmızı Astarlı (Pontica) Roma Seramikleri..... 1

Nurettin BATARAY

Stratigrafik Veriler Işığında

Nuzi Seramiği Kronolojisi 27

Şafak BOZGUN

Hititler'de Ateş Kültü ve Tanrı ^D*Pabbur* (I) 51

Z. Nihan KIRÇIL

Çiviyazılı Belgelerde Geçen

^(NA4)*hekur* Pirwa Üzerine Bir İnceleme..... 83

Hüseyin KÖKER

Eleştirel Bir Değerlendirme:

Ş. Çakar - E. Yıldırım - M. Tektaş - H. Altuner - S. Yıldız Kısacık - M. Eryaman,

Niğde Müzesi Sikke Kataloğu, S. Yıldız Kısacık (Ed.),

Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2020. ISBN: 978-605-396-524-4 105

Emine KÖKER-GÖKÇE - Osman DOĞANAY

Isaura ve Çevre Yerleşimlerden Demir Çağı Boyalı Kapları..... 139

Kadriye ÖZÇELİK - Hande BULUT Denizli’de (Ege Bölgesi) İki Yüzeyle Alet Geleneđi: Tekno-Tipolojik Analizlerle Sınırlı Çalışmaların Kronolojik Sorunların Çözümündeki Yetersizliđi.....	163
Aynur ÖZFIRAT - Veli SEVİN Aras Vadisi’ne Açılan Kapı: Elmagöl-Pamuk Geçidi Urartu Karakolu.....	183
Vedat SEZER - Mehmet IŐIKLI Urartu Hayvancılığına Zooarkeolojik ve Etnoarkeolojik Bir Bakış: Ayanis Örneđi.....	199
N. Esin TEKİN-BELLİBAŐ - Gülsün TANYELİ Arkeolojik Mirasın Korunmasında Kültürel Peyzaj Kavramının Potansiyeli: Likya Bölgesi Örneđi Üzerinden Bir Değerlendirme.....	221
Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri.....	222
Colloquium Anatolicum Directions for Authors.....	224

Aras Vadisi'ne Açılan Kapı: Elmagöl-Pamuk Geçidi Urartu Karakolu*

Aynur ÖZFIRAT** - Veli SEVİN***

Keywords: Urartu, Minuahinili, Pamuk Pass, Araxes Valley, Mt Ağrı

Some remains of a fortified Urartian citadel (Elmagöl-Pamuk Geçidi) are found on the strategic Pamuk Pass, on the road from Doğubayazıt Plain to Aras Valley and Southern Caucasia. The citadel built on the northwestern slopes of Mount Ağrı together with the lower city on the eastern skirts is one of the rings of an integrated communication system. It has planned to serve road and military stations, providing security in terms of its design features and dimension. It is possible that the Urartian stronghold built at the beginning of the 8th century BC to control the roads that became important immediately after the founding of Minuahinili (today's Karakoyunlu).

Anahtar Kelimeler: Urartu, Minuahinili, Pamuk Geçidi, Aras Vadisi, Ağrı Dağı

Doğubayazıt Ovası'ndan Aras Vadisi ve Güney Kafkasya'ya açılan yol üzerindeki stratejik Pamuk Geçidi'nde tabakimli bir Urartu sitadelinin (Elmagöl-Pamuk Geçidi) kalıntıları bulunur. Ağrı Dağı'nın kuzeybatı eteklerindeki bir tepede kurulmuş bu sitadel ve doğu eteklerindeki aşağı şehir entegre bir ulaşım zincirinin halkalarından biridir. Sitadelin, tasarım özelliği ve boyutları bakımından bir konaklama istasyonu ve güvenliği sağlayan bir karakol olarak hizmet vermek üzere planlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu Urartu tesisinin MÖ 8. yüzyılın başlarında Minuahinili'nin (Karakoyunlu) kuruluşundan hemen sonra önem kazanan yolları denetim altında bulundurmak amacıyla inşa olması mümkündür.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 15.03.2021 Kabul Tarihi: 16.12.2021

** Aynur ÖZFIRAT: Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs 47200, Artuklu-Mardin, TÜRKİYE. E-mail: aynurozfirat@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-9693-3379.

***Veli SEVİN: Atatürk Cad. No. 96 İzmir-Ödemiş, TÜRKİYE. E-mail: veli_sevin@yahoo.com. ORCID ID: 0000-0001-9438-9544.

Kuzeyi ve doğusu Aras Irmağı ile sınırlanmış olan Ağrı Dağı, kuzeyde Iğdır, güneyde Doğubayazıt ovalarıyla çevrilidir (Fig. 1-2). Bu ovalar aynı zamanda kuzey etekte Kafkasya, güney etekte de Kuzeybatı İran ana güzergahlarıdır. Doğubayazıt Ovası ile Doğu Anadolu'da adeta bir vaha görünümündeki Aras Vadisi (Iğdır Ovası-Sürmeliçukur) birbirine, Ağrı Dağı (5137 m) ve Pamuk Dağı'nın (2639 m) etekleri arasında uzanan yüksek bir geçitle bağlanır. Doğubayazıt'ın 15 km kadar kuzeyindeki, Pamuk Geçidi adıyla bilinen bu stratejik koridor Güney Kafkasya'ya açılan bir kapı durumundadır. Geçidin orta kısmında, her iki yöne hâkim en yüksek noktada, çok yüksek olmayan bir lav tepesi üzerinde (1550 m), yöreyi kontrol edebilecek konumda tahkimli bir tesis (sitadel) ve doğu eteklerine yayılmış bir aşağı kentin kalıntılarının bulunduğu Elmagöl-Pamuk Geçidi yer alır¹. Iğdır ili merkez ilçeye bağlı Elmagöl köyünün 2,5 km kadar doğusundaki kalıntılar Ağrı Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde, batısı ve güneyi oldukça sarp bir kayalık tepenin yerleşilmeye elverişli doğu yamacı üzerine inşa olunmuştur². Batı kenarı Doğubayazıt - Iğdır karayolu ile sınırlıdır.

Elmagöl-Pamuk Geçidi Karakol-Yol İstasyonu

Sitadel ve aşağı kent ile çevresindeki düzlükler tümüyle yakın geçmişe ait göçebe bir obanın, irili ufaklı püskürük kayalarla kuru duvar tekniğinde örülmüş yaylak kalıntıları ile kaplıdır (Fig. 3-4). Doğudan batıya doğru yükselen iki teras üzerine kurulmuş bulunan kalıntılar, batı zirveyi kaplayan sitadel ile doğudaki düzlükte konuşlandırılmış aşağı şehirden oluşur. Yaklaşık olarak 120x75 m'lik bir alan kaplayan aşağı şehir doğudan, kuzeydoğu-güneybatı yönlerinde uzanan 3,30 m kalınlığında kütsel bir duvarla kuşatılmıştır (Fig. 5). Duvarın dış ve iç yüzleri bazalt-andezit türü kiklopik tarzda volkanik kayalarla örülmüş, aralarına ise küçük taşlarla dolgu yapılmıştır. Güneydoğu köşede bu duvarın, günümüze ulaşan yüksekliği 2 m'yi bulan kesiminde, ön yüzleri hafifçe düzeltilmiş kimi kiklopik taşların boyutları 2,30x0,50 m ve 2x0,60x0,80 m civarındadır. Aşağı kenti çeviren kalın duvarın orta kısmında, açık olmamakla birlikte, bir kapı geçidine yer verilmiş gibidir. Ancak yerleşim alanının daha alçak ve hafif meyilli bir arazide kurulu doğu terası son zamanlarda, gerek yakın geçmişe ait bir obanın kalıntıları ve gerekse tarımsal amaçlı kullanım nedeniyle traktörlerle son derecede tahrip edilmiştir. Bu yüzden aşağı şehir kapı kalıntıları açıkça belli olmamaktadır. Dış surun güneydoğu ucu yakınında, çok yıkım

¹ Yüzey araştırmamızda incelenen yerleşimin ilk sonuçları için bkz. Özfirat 2009a ve 2009b. İlk yayınlarda yerleşim "Kızıltepe" adıyla belirtilmiş; ancak sonradan araziye verilen özel isimler yerine köy adları kullanmayı tercih etmemiz ve stratejik geçit üzerindeki konumu nedeniyle adı Elmagöl-Pamuk Geçidi olarak değiştirilmiştir. Elmagöl-Pamuk Geçidi Karakol-Yol İstasyonu 2005 yılında Alpaslan Ceylan tarafından 'Caf Kalesi' ve 'Caf Yerleşimi' adlarıyla iki ayrı kısımda ele alınmıştır. Caf Kalesi Demir Çağ ve Ortaçağ'a, eteğindeki modern yayla kalıntıları olarak tanımladığımız Caf Yerleşimi ise İlk Tunç Çağ ve Ortaçağ'a tarihlenmiştir, bkz. Ceylan 2007: 174, Res. 8-9; Ceylan 2008: 256-257.

² Site Code I73/16, 39°46'07.42"K, 44°08'41.45"D

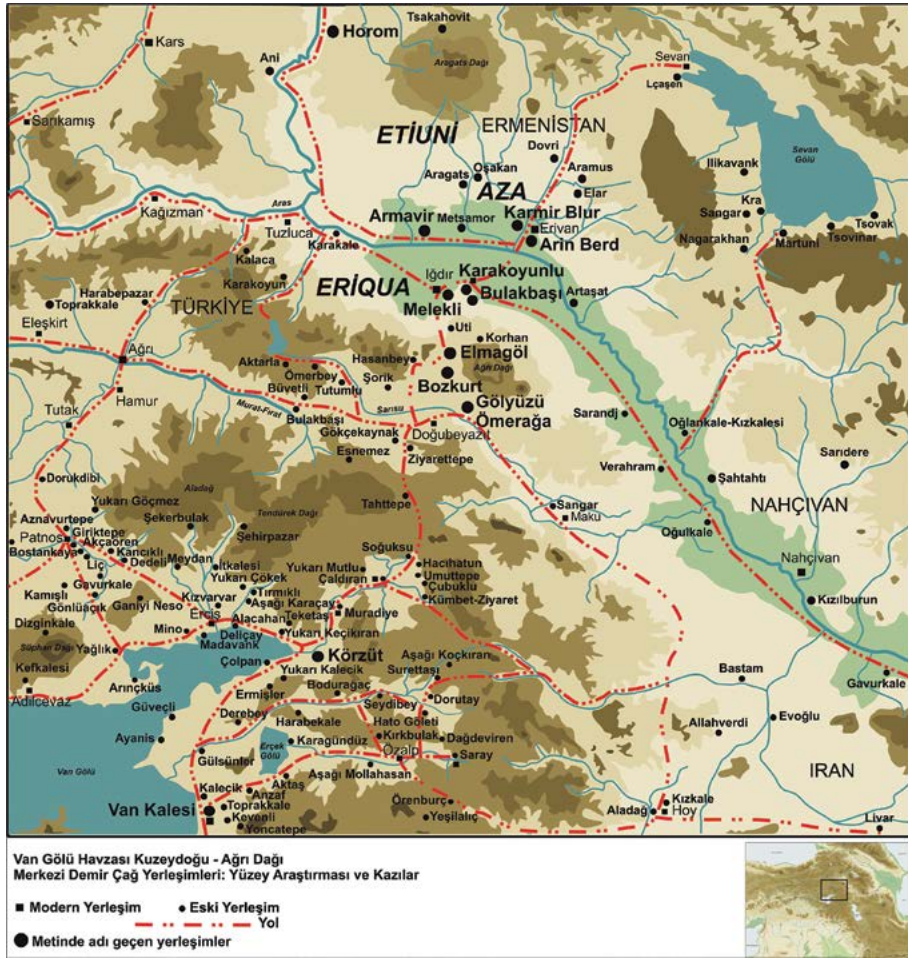

Fig. 1. Van Gölü Havzası Kuzeydoğu ve Ağrı Dağı Demir Çağ Merkezi Yerleşimler.

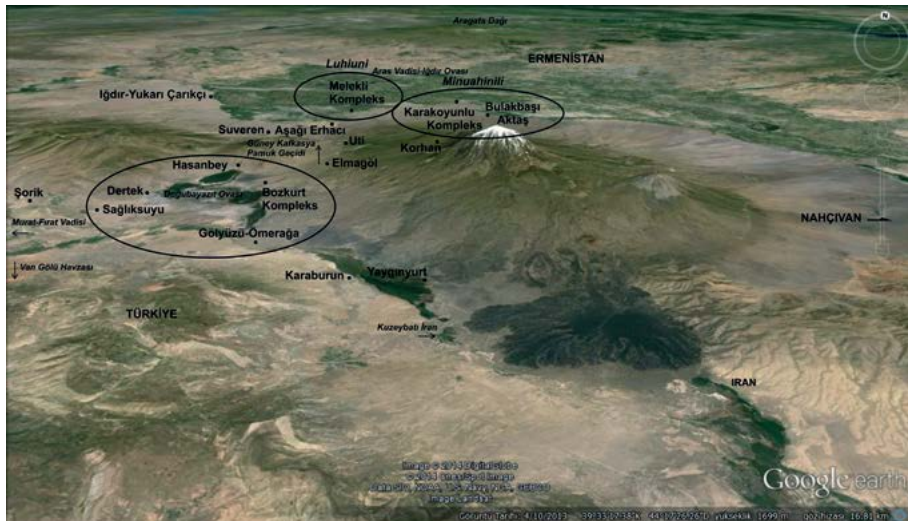

Fig. 2. Ağrı Dağı Yerleşim Kompleksleri ve Demir Çağ Merkezi Yerleşimler.

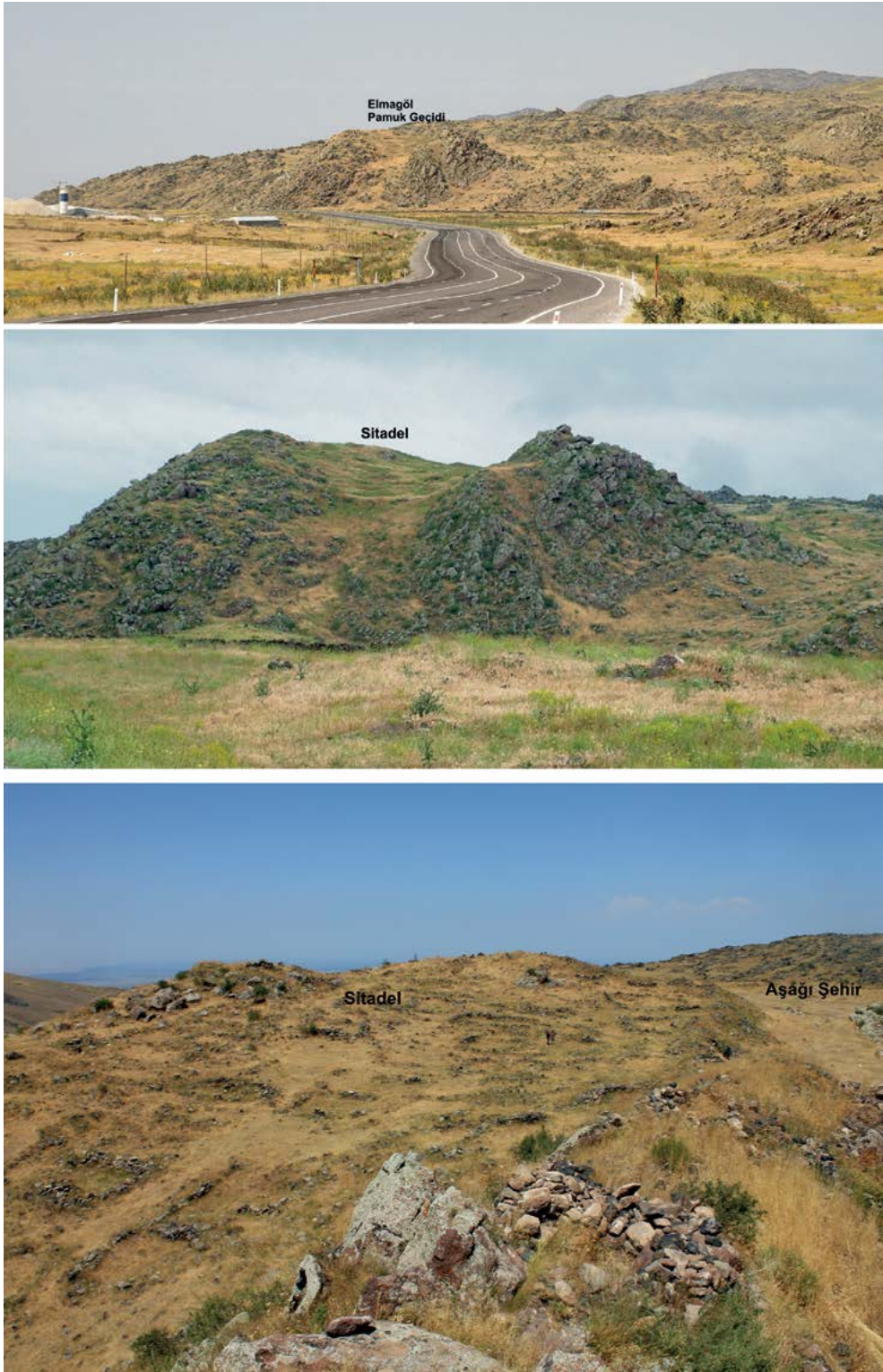

Fig. 3. *Elmagöl Sitadeli'nden Pamuk Geçidi*

Fig. 4. *Elmagöl-Pamuk Geçidi Karakol-Yol İstasyonu Genel Görünüm*

görmüş bir destek duvarının izleri görülebilmektedir.

Aşağı şehirden, batıdaki kayalık üzerinde yer alan sitadele güneydoğudan bir rampa ile çıkılır. Sitadel yaklaşık 80x30 ya da 40 m'lik dörtgen bir alana yayılır. Üzeri, aşağı şehirde olduğu gibi, hemen hemen tümüyle yakın geçmişe ait bir obanın yıkıntılarıyla kaplıdır. Batı ve güneyden son derecede sarp kayalıkla çevrili olan sitadelin kuzey ve doğu kenarlarına 2,70 m kadar kalınlığında bir sur çekilmiştir. Dik yamaçlarla çevrili batı ve güney kenarlarının ayrıca bir surla güçlendirilip güçlendirilmediği, kimi silik izler dışında, açık bir biçimde anlaşılmamıştır. Sitadel kuzey surunun doğu-batı doğrultusunda uzanan 31 m'lik bir bölümü ayaktaadır. Düz bir zemin üzerine kurulmuş, zaman zaman yüksekliği 1 m'yi bulan bu duvar üzerinde herhangi bir destek çıkıntısına gerek duyulmamıştır. Doğu kenarı sınırlayan kuzey-güney yönlerindeki surun, yaklaşık 80 m uzunluğundaki bölümü günümüze kısmen iyi durumda gelebilmiştir. Yüksekliği zaman zaman 1 m'yi bulan duvarda kullanılan taş blokların boyutları 0,75x0,75 m, 1x0,50 m ve 0,30x0,50 m arasında değişir. Yamaç üzerine meyilli arazide bina olunmuş bu sur duvarı, tektonik açıdan dayanıklılığı arttırmak üzere belirli aralıklarla, sur bedeninden 4 m dışa fırlayan 4 payanda ile desteklenmiştir. Bunlardan, doğu surunun kuzeydoğu köşesine konuşlandırılmış olanı, 7x6,30 m boyutlarında kütsel bir kule ile güçlendirilmiştir. Yüzeydeki geç dönem iskânına ilişkin kalıntıları nedeniyle -ne yazık ki- sitadelin iç yapılaşması hakkında bir şey söylemek

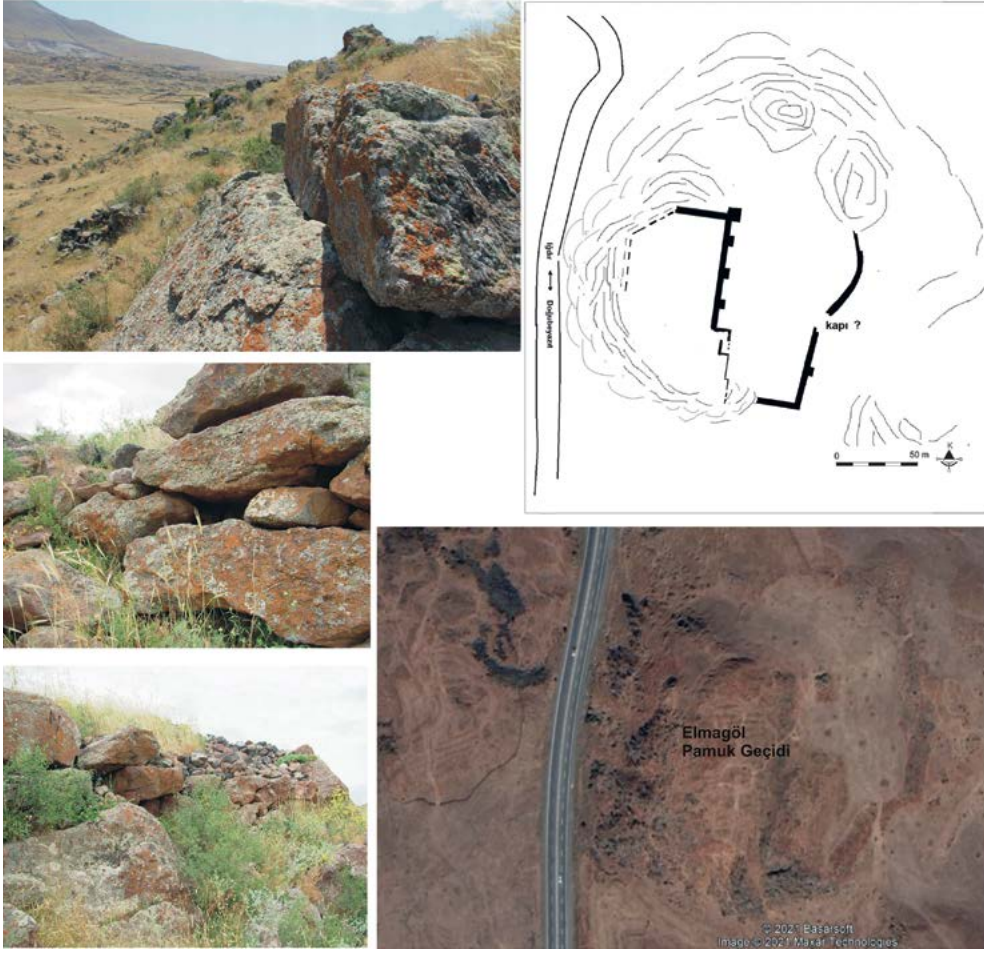

Fig. 5. Elmagöl-Pamuk Geçidi Karakol-Yol İstasyonu

mümkün değildir.

Elmagöl-Pamuk Geçidi sitadeli ve aşağı şehrinde toplam 12 adet çanak çömlek parçasına rastlanmıştır. Bunlardan biri, İlk Tunç Çağı'na ait, el yapımı, kiremit-kahverengi hamurlu ve hamurunun renginde astarlı bir boyun parçası (Fig. 6: 1) ile Orta Tunç Çağ özelliklerini yansıtan, çark yapımı, açık kahverengi hamurlu, dışı açkılı ve yüzeyi tarak bas-kı türünde bezemeli (Fig. 6: 2) bir parça dışında geri kalan tüm örnekler Demir Çağ özelliklerine sahiptir (Fig. 6: 3-12). Çanak çömlek verileri alanın İlk Tunç Çağı'ndan itibaren iskân gördüğünü ortaya koymaktadır.

Mimari özellikler açısından Elmagöl-Pamuk Geçidi sitadeli ve aşağı şehrinin büyük çapta Urartu Krallığı dönemine ait olduğu konusu kuşkusuzdur. Mimariide kullanılan kaba ve büyük boyutlu taş malzeme ve teknik, yerleşme yerinin çetin doğa ve iklim koşulları göz önünde bulundurularak inşa edilmiş olduğunu düşündürür. Surların topografik özelliklere fazla dikkat gösterilmeksizin araziye az çok dikdörtgen planlı olarak oturtuluşu

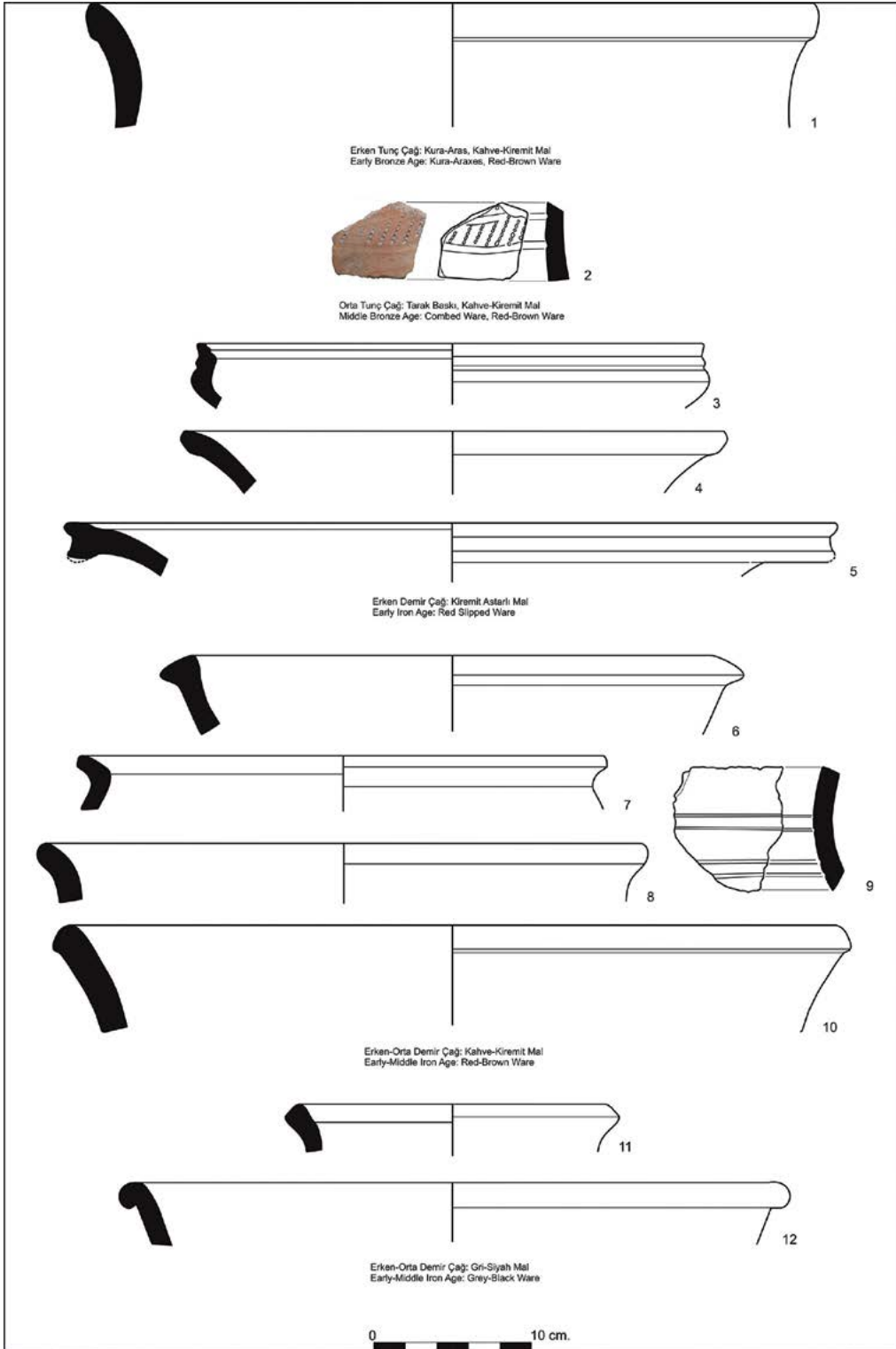

Fig. 6. Elmagöl-Pamuk Geçidi Çanak Çömlek

Fig. 7. Alaköprü ve Sarısu Nehri

ve belirli aralıklarla surdan 4 m dışa fırlatılmış payanda duvarları sitadelin daha çok MÖ 8. yüzyıl mimarlık prensipleri doğrultusunda tasarlandığına işaret eder³. Bu tarihi, kabaca işlenmiş taşlarla örülmüş büyük köşe kulesi de desteklemektedir.

Elmagöl-Pamuk Geçidi sitadeli Doğubayazıt Ovası üzerinden gelip Aras Vadisi'ne açılan stratejik yolu denetimi altında bulunduran bir konuma sahiptir (Fig. 1-4). Öyle anlaşılıyor ki bu tesis, eteğindeki aşağı şehirle birlikte entegre bir ulaşım zincirinin halkalarından biridir. Tasarım özelliği ve boyutları bakımından da konaklama istasyonu ve güvenliği sağlayan bir karakol-yol istasyonu olarak hizmet vermek üzere planlandığı anlaşılmaktadır⁴.

Aras Vadisi'nde Urartu Egemenliği ve Doğubayazıt Ovası Urartu Yerleşimleri

Bilindiği üzere, Urartular kuzeye, bereketli Aras Vadisi'ne doğru uzanan bu stratejik yolu MÖ 9. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak tahkim etmeye başlamışlardır. Minua'nın (MÖ 810-785/80) babasıyla ortak kral olduğu dönemde Muradiye Ovası içinde kurduğu ve bugün Körzüt'te⁵ yer alan kenti bu girişimin ilk adımını oluşturmaktadır. Ardından,

³ Kleiss 1988; Kleiss 2005: 208.

⁴ Urartu ulaşım sistemi ve konaklama istasyonları için bkz. Sevin 1988; Sevin 1989; Sevin 2006; Dan 2017; Biscione – Dan 2014: 127-128.

⁵ Salvini 1995: 130. Muradiye Ovası'ndaki Karahan köyünde bulunmuş İşpuini-Minua ortak krallığı dönemine ait 3 yazıtta (CTU: A5-28, A5-29, A5-30; Payne 2006: 3.2.3; 3.2.5; 3.2.8) ve Minua dönemine ait Assurca ve Urartuca olarak kaleme alınmış Kevenli yazıtında (CTU: A5-45; A5-46; Payne 2006: 5.3.6); Ura ülkesi içinde kurulmuş bir kent olarak geçen Arşuniuni'nin, Salvini'nin (CTU: 70) sonradan önerdiği şekilde Van Ovası'nın doğu kenarındaki küçük ölçekli Kevenli Kalesi'ne mi yoksa ortak krallıkları

tek başına hükümdarlığı sırasında Aras Vadisi'ni denetimi altında bulunduran Erikuahi Krallığı'na son verip, daha önce hiç kimsenin alamadığı başkenti Luhiuni'yi (Melekli-Kasımtığı) zaptı ve burada kendi adıyla Minuahinili (Karakoyunlu II) kale-kentini kurarak bir eyalet merkezi tesis ettiği bölgeyi Urartuların ayrılmaz bir parçası haline getirmişti (Fig. 1-2)⁶. Her iki yerleşim vadinin güneyinde ve dağın kuzey eteğinde yer alırlar. Aras Irmağı'nın güneyini kontrol altına alarak Güney Kafkasya girişine hâkim oldukları bu ilk adımdan başlayarak Urartuların Aras Vadisi ve Güney Kafkasya'ya karşı gösterdikleri ilgi krallığın yıkılışına kadar gelişerek sürüp gitmiş, bölge daima dikkatleri üzerinde toplayan askeri ve ekonomik bir hedef olarak kalmıştır. Nitekim Urartu hükümdarları en kapsamlı yatırımlarını da bu bölgede yoğunlaştırıp, bereketli havzanın kolonizasyonu konusunda azami gayret göstermişlerdir. Başta Minuahinili (Karakoyunlu II) gelmek üzere, Argış-tihinili (Armavir), Erebuni (Arin Berd), Teişebaini (Karmir-Blur), Horom ve nihayet Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde konuşlandırılmış, Minuahinili'nin hemen doğusunda tüm vadiye hâkim bir noktaya inşa edilmiş, mimari açıdan MÖ 7. yüzyıl özellikleri taşıyan garnizon-kent Bulakbaşı 3 - Aktaş Kalesi⁷ ve batı uçtaki Melekli gibi kapsamlı tesisler Urartuların zengin ekonomik ve tarımsal kaynaklara sahip Aras Havzası'na verdiği önemin tanıklarındır. Elmagöl-Pamuk Geçidi sitadeli bu denli stratejik bir noktada yer alıyordu. Elmagöl-Pamuk Geçidi istasyonu ile birlikte geçidin güney ve kuzey girişlerinde inşa edilen Bozkurt II ve Melekli-Lanetlitepe'deki⁸ karakol-yol istasyonlarıyla Ağrı Dağı batı geçidi ayrıca her iki yönden kontrol altına alınmıştı.

Başkent Tuşpa'dan başlayan yol, volkanik Tendürek Geçidi'ni, Muradiye ve Çaldıran

döneminde kurdukları Körzüt gibi daha kapsamlı bir kente mi lokalize edilmesi konusu tartışmalıdır. Biz, Arşuniuni=Körzüt denkleminin daha güçlü olduğuna inanıyoruz.

⁶ Özfırat 2017a. Luhiuni kentinin fethi ve Minuahinili'nin kuruluşuna ilişkin Karakoyunlu ve Bulakbaşı'nda bulunan yazıtlar ile her iki alanda 1893-1894 yıllarında A. A. İvanovsky ve M. V. Nikol'skij tarafından yapılan ilk yüzey araştırması ve kazılar için bk.z Nikol'skij 1896. 14-30, No I, 16, 22-27, No II, 17-18, , No III,16-17, 29-30; Lehmann-Haupt 1910: 169-171; Ivanovskiy 1911: 36-59; Payne 2006: 5.1.3, 5.3.12-5.3.13; CTU: A5-1, A5-26, A5-27. Nikol'skij ve Ivanovskiy Karakoyunlu ve Bulakbaşı adlarını yerleşimlerin buldukları lokasyonları belirtmek için kullanılmakla birlikte, alanı o günkü idari bölünmede bağlı oldukları Taşburun olarak adlandırmışlardır. Daha sonraki yayınlarda her iki alan bu isimle ve Taşburun adının diğer versiyonlarıyla geçer, yer adlarının eşleşmesi ve günümüz bölünmesine göre ayrımları için bkz. Özfırat 2017a: dpn. 5-10.

⁷ İvanovsky ve Nikol'skij tarafından yüzey araştırmasında incelenen ve Great Fortress adını verdikleri bu kale için bk. Ivanovskiy 1911: 56-59; Nikol'skij 1896: 19-20. Kale daha sonra bizim yüzey araştırmamızda çalışılmıştır, Bulakbaşı Gölü kıyısında çok sayıda Urartu Kalesi olduğu için biz İvanosky'nin Great Fortress dışında en son 2 olarak numara verdiği bu yerleşimlere aynı sistemde devam ederek numaralandırdık, Bulakbaşı 3 - Aktaş Kalesi için bk. Özfırat 2014; Özfırat 2017a: 84.

⁸ Melekli-Kültepe Höyüğü ve Urartu Columbarium'unda ilk kazı P. F. Petrov tarafından 1913 yılında, Columbarium'da ikinci kazı K. Balkan tarafından 1966 yılında yapılmıştır. Petrov kazısının Tiflis Müzesi'nde bulunan malzemesi daha sonra B. A. Kuftin tarafından yayınlanmıştır (Kuftin 1944). Balkan kazısının Kars ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan malzemesi ise tarafımızdan yayınlanmıştır, Columbarium kazısı ve yüzey araştırması sonuçları için bkz Özfırat 2017a; Özfırat 2017b. Melekli-Kültepe Höyüğü'ndeki Urartu yerleşimi, Columbarium ve Lanetlitepe karakol-yol istasyonu aynı alçak lav sırtı üzerinde yan yanadır. Melekli'de birbirine bitişik olan bu alanlar aynı Urartu yerleşiminin parçası olmalıdır.

Fig. 8. Gölyüzü-Ömerağa Kalesi

Ovaları - Bendimahi Nehri güzergâhını izleyerek aşarak Doğubayazıt Ovası'na inmektedir (Fig. 1-2). Bu ova, güneyden Van Gölü Havzası'ndan başlayan yol dışında, batıdan Murat Nehri vadisi üzerinden, doğudan Kuzeybatı İran, kuzeyden de Güney Kafkasya'dan gelen yolların düğümlendiği, stratejik bir kavşak konumundadır. Buradan kuzeydeki Aras Vadisi'ne uzanan güzergâh önce ovayı ikiye ayıran Sarsu Irmağı'nı, yakın geçmişe kadar kullanılabilir durumdaki Ortaçağ köprüsü (Alaköprü) civarında atlayarak kuzey yönünde ilerlemektedir (Fig. 7). Irmağın karşı kıyısı yakınındaki bir lav tepesi üzerinde, güçlü tahkimatı ve ovayı denetim altında bulunduran konumuyla dikkati çeken Gölyüzü-Ömerağa Kalesi yer alır⁹ (Fig. 1-2, 8). Kalenin doğusunda küçük bir göl vardır; güneyinden ise doğu yönünde devam ederek Aras'a karışan Sarsu Çayı ve Kuzeybatı İran yolu geçer. Ovaya uzanan son lav tepesi üzerindeki yerleşim, sitadel ile doğu ve batı eteklerinde yer alan büyük yapıların bulunduğu bir aşağı kent? ile doğusundaki göletten oluşur. Batı eteklerinde kuzey yönünde ilerleyen bir yol kalıntısı uzanır. Sitadele doğu ve batı yönlerden ulaşan iki rampa ile çıkılır. Topografik veriler göz önünde bulundurulmaksızın dar bir alana az çok dikdörtgen planlı olarak oturtulmuş kaleye, güneybatı köşesindeki iki

⁹ Özfirat 2017a: 87; Özfirat 2017c: 306; Özfirat 2018.

Fig. 8. Bozkurt II Karakol-Yol İstasyonu

kütlesel kule çıkıntısı arasına yerleştirilmiş 2,30 m genişliğindeki merdivenli bir kapıyla girilebilmektedir. Ova zemininden sitadele çıkan her iki rampa bu girişin olduğu yönde kaleye ulaşır. 2,60 m kalınlığında, daha çok kiklopik ve yarı-kiklopik surlarla çevrili sitadelin iç düzeni hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak kuzey uçta yan yana oturtulmuş iki mekân dikkati çeker. Bunlardan, 5,20x4,50 m boyutlarındaki bir Urartu *cella*'sını andıran batı odasına, çerçeveselendirilmiş bir kapı ile girilir. Bu alan sitadelin güney bölümünden bir duvarla ayrılmıştır, aradaki boşluk *cella* benzeri oda önündeki bir avluya ait olabilir. Surlar üzerinde bazı köşelere yerleştirilmiş kütlesel kule çıkıntıları sitadelin daha çok MÖ 8. yüzyıl prensipleri doğrultusunda tasarlanmış olabileceğine işaret eder. Sitadel yüzeyinden toplanan bazı çanak çömlek parçaları daha erken bir tarihe işaret eder; olasılıkla sitadel zamanla mimari açıdan gelişmişti. Kırmızı cilalı Biainili çanak çömlek parçaları yanında çok sayıda krem-beyaz astarlı mallar ise kritik noktada konuşlandırılmış bu küçük tesisin MÖ 7. yüzyıl sonları ve 6. yüzyıl içlerine kadar ayakta kaldığının kanıtlarıdır.

Gölyüzü-Ömerağa Kalesi sitadeli, kuzey uçtaki 6-7 m genişliğindeki terasıyla birlikte 73x40 m'yi bulan küçük boyutlarıyla kolaylıkla bir yol-konaklama istasyonu olarak nitelendirilebilir. Ancak konumu, dikkat çekici, güçlü sur sistemi, planlama ve çanak çömlek standartları, kalenin Aras ve Murat Vadileri ile Van Gölü Havzası'na uzanan yolların düğüm noktasında kurulmuş, Minuahinili kentine bağlı askeri ve belki de küçük bir idari merkez olarak hizmet vermiş olabileceği kanısını uyandırmaktadır.

Doğubayazıt Ovası'nın doğu kenarı boyunca kuzeye yönelen Urartu yolu, Gölyüzü-Ömerağa Kalesi'nin 12 km (kuş uçuşu ykl. 4 km) kadar kuzeyindeki Bozkurt köyünde bir başka Urartu tesisine ulaşır (Fig. 1-2, 9). Orta-Geç Kalkolitik Çağ'dan beri yoğun iskân görmüş bir alanda, ovaya hâkim yüksek bir kayalık burun üzerine konuşlandırılmış Bozkurt II Kalesi boyutları (50x40 m) açısından Urartu karakol-yol istasyonlarını andıran

özelliklere sahiptir¹⁰. Büyük köşe kuleleriyle bu tesisin de MÖ 8. yüzyılın başlarına uzanan bir geçmişe sahip olabileceği söylenebilir. Batı eteklerinde saptanan, yağmalanıp büyük çapta tahrip edilmiş dromoslu oda mezarda (OM1) ortaya çıkarılan çok sayıda Biainili türünde parçalar yanında, Geç Urartu Dönemine işaret eden beyaz astarlı çanak çömlekler Bozkurt II Karakol-Yol İstasyonunun da uzun süre kullanıldığına işaret eder.

Bozkurt II Karakol-Yol İstasyonu Doğubayazıt Ovası'nın kuzey ucunda geçidin güney girişinde kurulmuştur. Buradan itibaren yol Ağrı Dağı'nın batı eteklerinden kuzeye doğru tırmanarak, yaklaşık 10 km sonra, Aras Vadisi'ne inişin hemen öncesinde, Elmagöl-Pamuk Geçidi karakoluna ulaşır. Bu tesis Aras Vadisi'ne inen zincirin son halkasını oluşturur. Tuşpa'dan Aras Vadisi'ne ulaşan ana güzergâh bundan sonra kuzeybatı etekte konuşlanan Melekli-Lanetlitepe Karakol-Yol İstasyonu ve ardından Minuahinili'ye ulaşır (Fig. 1-2).

Sonuç

Urartuların tarihleri boyunca önemle ellerinde tutmaya çalıştıkları Aras Vadisi'ne ulaşan ve pek çok açıdan erken özellikler taşıyan söz konusu tesislerin, yeni eyalet merkezi Minuahinili'nin kuruluşundan hemen sonra önem kazanan yolları denetim altında bulundurmak amacıyla inşa edilmiş olmaları mümkündür. Kral Minua tarafından Urartu sınırları içine alınmış ve kendi adını verdiği Minuahinili kenti etrafında sistemli bir yapılaşmayla düzenlenen Ağrı Dağı bölgesinin imarı, sonraki Urartu kralları döneminde de güçlenerek devam etmiş görünür. Dağın kuzey ve güneyindeki İğdır ve Doğubayazıt ovalarına uzanan eteklerinde ve ana güzergâhlar üzerinde kurulmuş, çok sayıda değişik boyut ve işleve sahip Urartu yerleşimi, Minuahinili ve bağlı birimlerinin zaman içinde oldukça geliştiğini gösterir¹¹. Bereketli tarım arazileri yanında aynı zamanda önemli bir güzergâh olan Aras Vadisi'nin kontrol altına alınması Güney Kafkasya için olduğu kadar Kuzeybatı İran için de önemlidir. Ağrı Dağı Urartu yerleşimleri krallığın başkent bölgesinden sonra en dikkat çekici kentleri ve eyalet merkezlerinin bulunduğu bu iki bölgeyle bağlantıyı sağlayan, Doğu Anadolu, Kafkasya ve Kuzeybatı İran için önemli bir kavşak noktası olan bölgeye krallığın verdiği önemi gösterir.

Van Gölü'nün doğu yakasında filizlenen küçük bir beylikten, kısa sürede imparatorluğa dönüşen Urartu Krallığı'nın bu engebeli coğrafyadaki hızlı dönüşümünde en etkin rolü

¹⁰ Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı çalışmalarında incelenmiş olan bu yapıda kazı yapılmamış, yüzey çalışması gerçekleştirilmiştir, Özfırat 2017a: 87; 2017c: 302, 306, Figs. 6, 8.

¹¹ Ağrı Dağı ve yakın çevresinin merkezi yerleşimleri dağın kuzeyindeki Melekli, Karakoyunlu-Bulakbaşı ile güney etekteki Bozkurt yerleşim kompleksleridir (Fig. 2). Bu merkezi yerleşimler Geç Kalkolitik Dönem ile Orta Demir Çağ (Urartu) ya da Geç Demir Çağ (Akhaimenid) arasında uzun süreli iskân edilmişlerdir. Çok geniş alanlara yayılmış ve gerek geçim kaynakları gerekse güzergâhlar açısından elverişli coğrafi noktaları denetleyen bu yerleşimler yatay tabakalaşma sisteminde çeşitli dönemleri içeren ve birbirleriyle ilişkili höyükler, kaleler ve mezarlıklar gibi birimlerden oluşur. Melekli, Karakoyunlu-Bulakbaşı ve Bozkurt aynı zamanda pre-Urartu (Eriqua Krallığı) ve Urartu (Minuahinli Kenti) ile bağlı birimlerinin yer aldığı yönetim merkezleridir.

karayolu politikaları oynamıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri de, Doğubayazıt-Iğdır Ovaları arasında sıralanan tesislerde görülebilir.

Teşekkürler

Makalede ele aldığımız Urartu karakol-yol istasyonu ve yakın çevresindeki yerleşimler, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izinleriyle Prof. Dr. Aynur Özfirat başkanlığında, Prof. Dr. Veli Sevin'in de dahil olduğu bir bilim kurulu tarafından 'Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması' ve 'Bozkurt Kurgan Mezarlığı' çalışmaları sırasında incelenmiştir. Kazı ve araştırma için verdikleri izin ve destekler için Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız. Kazı ve araştırma ayrıca Türk Tarih Kurumu, TÜBİTAK (SBB-105K063), Mustafa Kemal Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi (1003M0113/45, 1101M0115/158) projeleriyle desteklenmiştir. Tüm bu kurumlara ve ekip üyelerine çalışmalara verdikleri katkılardan dolayı teşekkür borçluyuz. (Fotoğraf ve Çizimler: Bozkurt Kurgan Mezarlığı ve Van-Ağrı-Iğdır Yüzey Araştırması Arşivi.)

Kaynakça

Biscione, R. – R. Dan, 2014

“Ranking and Distribution of the Urartian Fortifications in Turkey”, A. Özfirat (ed.), *SCRIPTA: Veli Sevin'e Armağan, Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar - Essays in Honour of Veli Sevin. A Life Immersed in Archaeology*, İstanbul: 123-136.

Ceylan, A. 2007

“2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1* (Çanakale, 29 Mayıs-02 Haziran 2006), Ankara: 163-182.

-2008

Doğu Anadolu Araştırmaları: Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1988-2008), Erzurum.

Dan, R. 2017

“Linking lowlands among the mountains: the Urartian Road Stations”, *Studies in Caucasian Archaeology III*: 84-112.

Ivanovskiy, A. A. 1911

Po Zakavkaz'ya: Arxeologitceskiya Nablyudeniya i İssledovaniya 1893, 1894 i 1896 gg., Materialy po Arkheologii Kavkaza VI, Sobrannye Zkipeditsiyami İmperatorskago Moskovskago Arxeologitskago Obçestva, Snaryazennymi na vysotçaysye Darovannya Sredstva, Moskva.

Kleiss, W. 1988

“Aspekte urartäischer Architektur”, *Iranica Antiqua XXIII*: 181-245.

-2005

“Urartäische Architektur in der Entwicklungsgeschichte der Architektur Irans”, *Iranica Antiqua XL*: 207-215.

Kuftin, B. A. 1944

“Urartskii 'kolymbarii' u podoshvy Ararata i Kuro-Araksii Eneolit”, *Vestnik Gosudarstvennogo Museya Gruzii XIII-B*, 1-171, Tbilisi.

Lehmann-Haupt, F. C. 1910

Armenien, Eins und Jetzt I: vom Kaukasus zum Tigris und nach Tigranokerta, Berlin.

Nikol'skij, M. V. 1896

Klinoobraznaya Nadpisi Zakavkaz'ja, Materialy po Arkheologii Kavkaza V, Sobrannye Zkipeditsiyami İmperatorskago Moskovskago Arxeologitskago Obçestva, Snaryazennymi na vysotçaysye Darovannya Sredstva, Moskva.

Özfirat, A. 2009a

“Van, Ağrı ve Iğdır Yüzey Araştırması, 2007”, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1* (Ankara, 26-30 Mayıs 2008), Ankara: 345-366.

-2009b

“Pre-Classical survey in Eastern Turkey. Sixth preliminary report: Lake Van Basin and Mt. Ağrı Region”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan 41*: 211-232.

-2014

“Aktaş: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğinde-Aras Vadisi'nde bir Urartu Kalesi”, A. Özfirat (ed.), *SCRIPTA: Veli Sevin'e Armağan, Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar - Essays in Honour of Veli Sevin. A Life Immersed in Archaeology*, İstanbul: 111-120.

-2017a

“Eriqua and Minuahinili: An Early Iron Age-Nairi Kigdom and Urartian Province on the Northern Slope of Mt Ağrı (Settlement Complexes at Melekli and Karakoyunlu)”, *TÜBA-AR* 21: 63-92

-2017b

“Melekli-Kültepe (İğdır) Höyüğü, Urartu Kalesi ve Columbarium: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğindeki Minuahinili (Karakoyunlu) Kenti”, *OLBA* XXV: 161-182.

-2017c

“The Late Bronze-Early Iron Age-Urartu Complex at Bozkurt on the Southern Slope of Mt. Ağrı”, E. Rova, M. Tonussi, (eds.), *At the Northern Frontier of Near Eastern Archaeology: Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age – Proceedings of the international Humboldt-Kolleg* (Venice, 9th-12th January 2013), Subartu XXXVIII, Brepols Publishers, Turnhout: 299-310.

-2018

“The Urartian Fortress at Ömerağa-Gölyüzü on the southern slope of Mt. Ağrı (Bozkurt Settlement Complex), in the city of Minuahinili (Karakoyunlu)”, *Colloquium Anatolicum* 17: 191-209.

Payne, M. 2006

Urartu Çivi Yazılı Belgeleri Kataloğu, İstanbul.

Salvini, M. 1995

Geschichte und Kultur der Urartäer, Darmstadt.

-2008

CTU-Corpus dei Testi Urartei, I-III, CNR-Istituto di Studi Sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, Documenta Asiana VIII.1-3, Rome.

Sevin, V. 1988

“The Oldest Highway: between the regions of Van and Elazığ in Eastern Anatolia”, *Antiquity* 62/236: 547-551.

-1989

“Urartular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu”, *Anadolu Araştırmaları* 11: 47-56.

-2006

“Keçikıran: Van Bölgesi'nde Yarım Kalmış Bir Urartu Projesi”, A. Erkanal Öktü-E. Özgen-S. Günel et al. (eds.), *Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, *Studies in Honor of Hayat Erkanal: Cultural Reflections*, İstanbul: 667-674.